

képet tükrözte. S ebben Bowring és a kortárs cikkírók már csak annyiban hibáztathatók, amennyiben az első kézből nyert vagy nyerhető információk hiányával megalkudva kritikátlanul támaszkodtak sokszor önös érdekű forrásaikra.

Czigány Lóránt fáradozásainak eredményeként lényegében negatív kép tárul elénk. Megtudjuk, hogy a viktoriánus kor Anglijában nem alakult ki egységes vagy értéktételeiben maradandó, továbbgondolkodásra ösztönző állásfoglalás a magyar irodalomról. Sőt, hogy pontosak legyünk, szigorúan komparatistikai értelemben vett befogadásról sem beszélhetünk. A szerző is

érzi ezt, és ezért inkább csak fogadtatásról szól. A rendkívül gazdag, a korábbi kutatások eredményeit jól hasznosító, azok hibáit gondosan korrigáló kötet lényegében kiábrándító eredményt hozott, ha ezt az eredményt összevetjük ugyanannak a kornak gazdag hazai fordításirodalmával. A befogadáshoz két irodalom szükséges. Egyik, amelyik a műveket létrehozta, s egy másik, amelyik felismeri az előzőben rejlő értékeket, s igyekszik azokat a magáévá tenni. A viktoriánus korszakban pedig éppen ez a törekvés hiányzott.

Kovács József

SZALAY KÁROLY: HUMOR ÉS SZATÍRA MIKSZÁTH KORÁBAN

Bp. 1977. Magvető K. 586 l.

Olvasmányak sem különösebben vonzó Szalay Károly új könyve, tanulmányak, korszakmonográfiának meg éppenséggel nem. Elméleti alapvetése gyér, bizonytalan és ellentmondásos, irodalomszemlélete sematikus, szimplifikáló majd mindenütt, esztétikai fogékonysága minimális, asszociációi igen gyakran semmitmondóak, avagy megengedhetetlenül önkényesek, fejtegetései – elsúlyosodva a tömérdek fölösleges adat koloncától – csak lassan vánszorognak. Amit e vaskos könyv olvastán megtudunk, mindössze ennyi: a kiegyezés és a századforduló közt született művek többségében (ám csupán az epikus és a drámai alkotásokban, mert a harmadik műnem létéről Szalay egyszerűen megfeledkezik) akadnak humoros, szatirikus, ironikus stb. elemek, s az írók osztályhelyzetüknek, világnézetüknek, talentumuknak, lelkialkatuknak etc. megfelelően vagy a társadalomkritikai igényű, vagy a sekélyes, hamis illúziókat tápláló komikum elkötelezettjei. Újdonságnak, revelációnak vajmi nehezen tekinthetők e tézisek, közhely voltakát mégis örömezt megbocsátandók, ha a hozzájuk vezető utakon nem uralkodnék teljes szemléleti és terminológiai zűrzavar, nem zilálódnának áttekinthetlenné valóban meglevő összefüggések, s ha nem érzékelnők folyvást a félreértések, aránytvesztések, igazolhatatlan deklarációk, értelme nincs polémiák csüggesztő, kijárat nélküli tömkelegét.

A hiba korántsem a bemutatott anyag mennyiségéből következik. Ez önmagában még imponáló is lehetne, bár okkal hiányoljuk egy Éjszaki Károlyt és Balázs Sándort is portréra érdemesítő tanulmányból pl. a humorelméletet is

alkotó Reviczky műveit, kivált az *Apai örökséget* és a *Selyembogárt*, avagy furcsálljuk Bródy teljes mellőzését, noha *Az ezüst kecskében* például bőséggel akad humor, szatíra, ironia. A csődre csupán a feldolgozás mikéntjében lelünk magyarázatot. Az 1900-as korszakhatár sokféle szempontból egyaránt mesterkéltnek és önkényesnek tetszik, annál is inkább, mert Mikszáth, Tömörkény és mások esetében maga Szalay is egészen fesztelesenül hágja át, a kihagyott Ambrus, Lovik stb. pedig aligha minősülhet egyértelműen 20. századi jelenségnek. Jóval nagyobb mulasztás, hogy a szerző nem definiálja és különíti el egymástól megnyugtatóan és szakszerűen a humor, a szatíra, az ironia, a komikum, a paródia, a persziflázs, a groteszk stb. fogalmát, így e kategóriák elvesztik világos kontúrjaikat, szüntelenül interferálnak, összemosódnak, hovatovább egymás ekvivalenseként szerepelvén. Mihez kezdünk az effajta lapos summázatokkal: „Mikszáth írásaiban a komikus történetek nemritkán burleszkiek” (334.), avagy: „Mikszáth szatirikus művészetének végső soron az a jellemzője, hogy komikus szerkezeti változatosak, s szépen illeszkednek bele a mű egészébe” (365), esetleg: (Tömörkény) „Írásait csak megtűzdeli szatírával, lényegükben humorosak maradnak mindvégig...” (541.)? A szimpla elméleti alapra nem is épülhetnek igényesebb tanulságok, hiszen az előző és a könyv egyéb, teoretikusnak szánt megjegyzései oly durva és direkt összefüggéseket tétéleznek társadalomfejlődés és komikumfajták közt, amelynek csupán a legsivárbabb sematizmus lehet az eredménye. S hasztalan faggatjuk a kötetet: mi a lényeg s mi a járulékos

elem egy humorosnak, szatirikusnak minősíthető műalkotásnak? A világszemlélet? A hősteremtés? Az előadásmód? A stílus? Teljes zűrzavar a „válasz”.

Érezvén mintegy tulajdon szempontjainak meddőségét, valamint azt a evidenciát, hogy a humor és a satíra története csupán az irodalomtörténeti folyamat függvényeként szemlélhető, Szalay mértéktelenül felduzzasztja könyvének anyagát. Tanulmányát valójában egy önkényes periodizációjú és csoportosítású, szeszélyesen hézagossá, de saját felfogású irodalomtörténetnek tekinthetjük, s benyomásaink – ha lehet – így még kedvezőtlenebbek. Dogmatikus irodalomszemlélet, szegényes esztétikai kultúra, deskriptív, főleg az adatokat halmazó pozitívizmus, bőbeszédű cselekményismertetések, invenció nélküli vagy többé-kevésbé elfogadhatatlan kommentárok: e szavakkal jellemezhető Szalay Károly produktuma. Alig akad a kritikát kiálló fejtegetés a könyvben! Az életrajzi betétek felületesek, s akkor járunk még a legjobban, ha – különösebb logika ebben sincsen – némelyeknél kifejti a szerző a biográfiát. A legcsekélyebb pszichológiai fogékonyság is hiányzik Szalay művéből, ha pedig mégis magyarázni kívánja valamely szerző – pl. Tolnai Lajos – „apai örökség”-ét, ilyféle elképesztő és naiv, a doktrinér szociáldarwinizmust is megszegyénítő elmélettel áll elő: „Az az emberfajta, aki egyre fogy az évezredek folyamán a természetes kiválasztódás következtében: életképtelen, pusztul, mint az őskori ragadozók színe-java, a hatalmas erejű és hatalmas testű őslények, hogy az alkalmazkodni tudóknak adja át helyét a természetben. Az a típus, aki mindent fordítva csinál, mint a másik ember, ő fölfelé rúg és lefelé kedves.” (80.) Vegyük komolyan ez okfejtést, s tüstént a legsötétebb balsejtelmek gyötörhetnek az emberiség degenerálódásának riasztó perspektíváiról . . .

Amily esetleges a biográfiák megléte vagy hiánya, éppoly ötletszerű a tárgyalt szerzők műveinek a szemléje. Rejtély, miért leltározza Szalay jobb ügyszó méltó buzgalommal (s egy lexikoncikk pedantériájával) pl. Berczik Árpád és Csepreghy Ferenc említésre sem érdemes darabjait, ha Papp Dániel vagy Gozsdu Elek novelláiból alig egy-kettő férhetett csak be kötetébe. Amikor pedig teljes életműveket vagy pályaszakaszokat kell értékelnie, az irodalomtörténet viszonyrendszerében elhelyeznie, végképp elvész lába alól a talaj. Az autentikusság minimuma is hiányzik a kiegészítés utáni Jókai-műveket interpretáló fejezetből (33–57.), s szerzőnk nem állja meg a

A jövő század regényének íróját, amiért – úgy mond – „fétette a kapitalizmust” (44.), s „nem sejtette meg a szocializmus és a kapitalizmus küzdelmét korunkban, (. . .) holott a marxizmus már jobban benne élt a köztudatban a regény megírásakor (?!), mint például az elektromosság.” (41.) Nem kis megütközéssel értesülünk Csiky Gergely állítólagos naturalizmusáról (mind- eddig a francia tézisdramá követőjének hittük!), s szintúgy meglepő számunkra, hogy Oscar Wilde „társadalomkritikában, emberismeretben nem ér fel” (220.) A proletárok szerzőjéhez. S csakugyan komolyan gondolná Szalay, hogy Csikyt a fotószerűségéért értékelhetjük „oly magasra” (206.)? Szerintünk ez vajmi kétes becslés elismerés! Irodalomtörténetírásunk hasztalan jutott túl Mikszáth kritikai realizmusának szép legendáján – Szalay Károly még mindig e mítosz bűvöletében él. Ismét felröppen a híresztelés a „nagy palóc” hithű 48-aságáról, polgári demokratikus szemléletéről, s így lesz Mikszáth – en bloc – a nagy polgári satíra megteremtője, így kaphatja meg a *Különös házasság* Buttlerje a „puritán pionírpolgár” (301.) minősítést. Szalay szerint „A nyolcvanas évekre . . . mindennemű illúzió szerte-foszlott a nemességgel kapcsolatban”, Mikszáthnak sem voltak rólok ábrándjai (264.), s az untalan emlegetett dzsentiről a könyvnek csak ingerülten elparentáló megjegyzései akadnak. Emlékeztetnők Szalay Károlyt: vélekedése nemcsak a nagy palóc esetében hamis. Kafka, Török Gyula, Móricz és mások még századunk első évtizedeiben is leltek figyelemre, sőt elismerésre érdemes tulajdonságokat a dzsentriben.

A tanulmány meggyőző erejét tovább csökkenti a felépítés, a tagolás számtalan esetlegesége, a szabados képzetársítások garmadája (Szalay folyvást filmekre asszociál) és a stílus. Igényesebb újságcikkben sem lehet helye a „szuperhős” (19., 193.) a „gellert kap” (107.) a „lómánia” (108.), a „városilag” (157.), a „Csikyül” (173.), az „elmebajig desztillált” (181.), az „agyonplecsnizett” (213.), a „talpig érett férfi” (512.), a „térbetyel” (552.) típusú kifejezésnek, nemhogy egy tudományosnak szánt monográfiában.

Csak kifogásokat lajstromozhattunk Szalay Károly könyvről. Akadnak elvéte jobb részletei is (némely stílusvizsgálatokban, a vicclap-műfajok változásainak szemlézésekor stb.). A vitathatatlanul impozáns mennyiségű anyag nem szerveződött tudományos érvényű tanulmánnyá.

Lőrinczy Huba